

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА МАЛЬОВАНОГО В ОДЕСЬКИЙ ПЕРІОД (1870-1879)

У статті аналізуються напрямки громадсько-політичної діяльності Володимира Мальованого у складі Одеської громади. Висвітлюються його зв'язки з російськими народниками, М. Драгомановим, ліберальними колами.

Ключові слова: М. П. Драгоманов, В. Г. Мальований, Одеська громада, російське народництво, українське народолюбство.

В статье анализируются направления общественно-политической деятельности Владимира Малеванного в составе Одесской громады. Освещаются его связи с российскими народниками, М. Драгомановым, либеральными кругами.

Ключевые слова: М. П. Драгоманов, В. Г. Малеванный, Одесская громада, российское народничество, украинское народолюбство.

The directions of public-political activity of Volodymyr Malyovanyi in composition with Odessa society are analyzed in this article. His connections with the Russian populists, Dragomanov, by liberal circles also have shown.

Key words: M. P. Dragomanov, V. G. Malyovany, Odesa society, Russian narodnik movement, Ukrainian narodolyub movement.

Драматичні й суперечливі події громадсько-політичного життя України останньої третини XIX ст. що суттєво вплинули на процес творення української модерної нації, залишаються серед найбільш актуальних у сучасній історіографії. Внаслідок неспроможності царської влади ефективно вирішити цілий комплекс соціально-економічних, політичних і національних проблем у Російській імперії активізувалися опозиційні, антиурядові сили, серед яких провідну роль відіграло народництво.

У Наддніпрянській Україні народництво було представлено двома самостійними напрямками – українським і російським, які мали чимало спільного та особливого у світогляді й практичних діях і розвивалися у взаємозв'язку. Близькість напрямків сприяла взаємодії, взаємовпливу українських народолюбців і російських народників, породжувала ідейний і дійовий дуалізм низки діячів [1, с. 173-184].

Однією з таких помітних постатей був український народолюбець Володимир Григорович Мальований (псевдоніми – «Писаний», «Гуляєв», «Гетьман»), місце і роль якого в суспільно-політичному русі України 70-80-х років XIX ст. не оцінені належним чином історичною наукою. У попередніх статтях автором була зроблена спроба проаналізувати історіографію та з'ясувати стан джерельної бази з теми [2; 3]. Метою пропонованої статті є аналіз змісту громадсько-політичної діяльності Володимира Мальованого в одеський період (1870-1879 рр.)

Дворянин Катеринославської губернії Володимир Мальований увійшов до складу Одеської громади на початку 70-х рр. XIX ст., коли йшов процес її формування, і невдовзі став одним із провідних діячів [4, с. 84; 5, с. 57-59]. У другій половині 70-х рр. він вже відомий в опозиційних колах як один із лідерів радикально-демократичного крила громади, автор «Української Марсельези», що закликала громадівців стати на захист селян і підняти зброю проти ворогів України [6, с. 131, 134].

За політичними переконаннями В. Мальований належав до діячів, яких С. А. Подолинський назвав «українською соціально-демократичною партією», розуміючи під цим поняттям передусім солідарність поглядів, а не певні організаційні структури. За його словами, учасники цієї «партії» виступали за перехід землі у власність селянських громад, заводів – у руки робітничих артілей, а своїм політичним ідеалом вважали «[...] роздроблену федерацію з як можна більшим громадським самоврядуванням». Досягти мети українські «соціальні демократи» сподівалися шляхом народної революції, наближенню якої була підпорядкована їхня робота [7, с. 128-132].

Одним із напрямків діяльності В. Мальованого стала активна участь у зібраннях Одеської громади, де вирішувалися організаційні питання, вшановувалася пам'ять Т. Г. Шевченка, обговорювалися суспільно-політичні та національні проблеми, твори М. Драгоманова тощо [4, с. 85-87]. У своїх палких промовах під час дискусій він, за свідченням Д. Овсянико-Куликовського,

наголошував на тому, що громадівці мають «неоплатний борг народу» і тому «морально зобов'язані жертвувати собою для блага народу», віддатися цілком народній ідеї, вище якої нема нічого [8, с. 330].

Помітне місце у діяльності В. Мальованого займала також підтримка зв'язків та співпраця з «чайківцями» – учасниками гуртка Ф. Волховського (одеського відділення «Великого товариства пропаганди»), «південними бунтарями», землевольцями, зокрема, з В. Дебогорієм-Мокрієвичем, Я. Стефановичем, С. Чубаровим, А. Зунделевичем, М. Фроленком, А. Желябовим, П. Мавроганом. За свідченням С. А. Подолинського, громадівці вже з середини 70-х років вели переговори з російськими народниками про спільні дії, причому виступали від імені гуртка або «партії». Вони надавали російським народникам практичні рекомендації щодо урахування національної специфіки при проведенні організаційно-пропагандистської роботи серед українського народу [7, с. 128-132].

Так, наприкінці 1876 р. у своєму приватному помешканні В. Мальований організував сходку, на якій були також присутні О. Андрієвський, Є. Борисов та інші громадівці, а з боку народницького гуртка «південних бунтарів» – В. Дебогорій-Мокрієвич, Я. Стефанович, С. Чубаров [9, с. 155.]. Декілька подібних зібрань за участю В. Мальованого відбулося у різний час на квартирі А. Желябова, зокрема навесні 1879 р., на якому були присутні відомі російські народники М. Фроленко, А. Зунделевич і П. Мавроган [6, с. 121; 10, с. 20, 21]. Тому не випадково у жандармській довідці, складеній на В. Мальованого за матеріалами III відділення і Департаменту поліції, говорилося: «... мав велике значення у революційному середовищі і своєю особистістю так привертав до себе, що навіть ворожі партії ставилися до нього з великою довірою. Для Одеси він був особливо шкідливим тим, що жив тут дуже довго і мав численні зв'язки» [11, арк. 1-1 зв.].

Щодо принципів, яких дотримувався В. Мальований та його однодумці у взаєминах з російськими народниками, існують різні точки зору. За згадкою народовольця А. Желябова, еволюція Одеської громади була свідченням повільного, але безперервного процесу злиття двох революційних рухів — загальноросійського та українського, на основі принципу «єдності», а не «федерації». Заперечуючи це твердження, М. Драгоманов зазначав, що Одеська громада у 1878-1879 рр. заявляла про свою готовність саме до «федерації», оскільки «єдність» передбачає ідейне та організаційне підпорядкування російським народникам [12; 13, с. 161-163]. Безперечно, що у даному випадку йдеться про В. Мальованого та інших одеських громадівців – прихильників радикальних методів боротьби.

Важливого значення В. Мальований надавав встановленню зв'язків та співпраці з ліберальними колами Одеси. Цьому сприяло його дворянське

походження, а також дворічна служба за вільним наймом в Контрольній Палаті (після переїзду у 1870 р. до Одеси). Наприкінці 1876 р. (або на початку 1877 р.) він улаштувався діловодом до одеської міської управи, де підтримував знайомство з лібералами-конституціоналістами, у тому числі з секретарем міської думи О. Гернетом, завідувачем шкільного відділу канцелярії міської управи Ф. Бемером, кандидатом права С. Южаковим та ін. Так, за свідченням одеського повітового справника, у 1877 р. на квартирі поручика В. П. Дебогорія-Мокрієвича, раз на тиждень збиралися О. Гернет, С. Чендатський, Ф. Бемер, В. Мальований, Є. Борисов, В. Кравцов, Л. Третьяков, М. Ейтнер та ін., що належали до різних опозиційних течій [14, арк. 62, 62 зв.; 9, с. 155]. Безумовно, цих конспіративних зборів відбулося значно більше, ніж зафіксовано у документах.

Прикметно, що підстави для адміністративного заслання В. Мальованого у 1879 р. було сформульовано таким чином: «Служив у міській управі і належав до гуртка Гернета, Бемера та ін., а також був замічений у колі осіб, що раніше вже притягалися до відповідальності по суду за державні злочини. Допомігав грошима тим, що переховувалися від переслідування» [11, арк. 1-1 зв.].

До гуртка, про який йдеться у документі, жандарми зараховували 12 осіб, що служили в одеській міській управі й були заслані до Сибіру. Їхні прізвища не названо, але аналіз списків заарештованих дозволяє частково це встановити. Мова йде про В. Мальованого, Є. Борисова, М. Ковалевського, О. Гернета, С. Южакова, Ф. Бемера, А. Попича, С. Чендатського, Д. Енкуватого, М. Драго та ін. [15, с. 10–13; 16, арк. 144]. Перегляд листування цих службовців дав підстави помічнику одеського генерал-губернатора С. Панютіну назвати їх прихильниками «комунарного муніципалітету» [17, арк. 151–152]. За сприяння О. Гернета багато осіб, причетних до політичних справ або перебуваючих під наглядом поліції, одержали роботу у міській управі. Тому не випадково цю установу С. Панютін назвав «кублом соціалістів» [18, арк. 7-7 зв.].

У другій половині 70-х років XIX ст. важливим напрямком громадсько-політичної діяльності В. Мальованого стала співпраця з М. П. Драгомановим як одним із впливових лідерів української політичної еміграції в Швейцарії. З програмою закордонної видавничої діяльності «Старої Громади» В. Мальований ознайомився наприкінці 1875 р., коли між М. Драгомановим і Одеською громадою була досягнута домовленість про матеріальну та літературну підтримку українського збірника «Громада» [19, с. 90, 91]. Розбіжності позицій М. Драгоманова і В. Мальованого з питань політизації громадського руху торкалися головним чином своєчасності проведення соціалістичної пропаганди та агітації серед народу, вибору методів боротьби [20, с. 238]. Незважаючи на розходження, В. Мальований активно підтримував закордонну діяльність М. Драгоманова: здійснював збір коштів, брав участь в організації

перевезення женецьких видань в Україну, виконував доручення «комітету 12-ти» «Старої Громади» тощо [21, с. 56; 22, с. 67; 23, с. 89; 11, арк. 1 зв.].

У 1878-1879 рр. діяльність В. Мальованого була головним чином спрямована на улаштування друкарні в Україні, щоб перейти від пропаганди ідей «громадівського соціалізму» в обмеженому колі інтелігенції до агітації серед народу за допомогою нелегальної газети. Цією справою займалася група громадівців-радикалів (умовна назва «група В. Мальованого – Р. Житецького», до якої належали також Ф. Вовк, М. Ковалевський, Я. Шульгін, О. Андрієвський, Є. Борисов).

Вирішуючи складні питання, пов'язані з придбанням та перевезенням через кордон української друкарні і нелегальної літератури, В. Мальований неодноразово виїжджав до Східної Галичини, а звідси – до Румунії, розраховуючи на свої зв'язки у революційних емігрантських колах [20, с. 239-241; 24, с. 45, 46]. Наприкінці 1878 року за посередництва галицького соціаліста М. Павлика та директора друкарні польського товариства А. Маньковського він придбав у Львові ручний друкарський верстат і шрифт, які було відправлено до Румунії [25, с. 25; 26, с. 237, 647, 658].

Посилку, ймовірно, мав одержати хтось з групи російських народників-емігрантів (М. Судзиловський, К. Кац, В. Івановський або З. Арборе-Раллі), з якими В. Мальований підтримував постійний зв'язок. Ці діячі активно поширювали женецькі видання М. Драгоманова, анархістський журнал «Община» в частинах російської армії, які перебували у Румунії під час війни 1877-1878 рр. та по її закінченні. Крім того, через прикордонні пункти на р. Прут контрабандним шляхом вони переправляли до Росії твори революційного друку. Таким чином було перевезено значну кількість видань М. Драгоманова, а також «Общини» [20, с. 239-241; 27, арк. 1, 27, 29; 28, арк. 7; 29, с. 111].

До співробітництва в газеті В. Г. Мальований запросив М. П. Драгоманова, який обумовив можливість співпраці обов'язковим отриманням повної інформації про політичний напрям видання, хоч і вважав випуск української агітаційної газети в умовах відсутності більш-менш значної кількості прихильників програми «Громади» справою передчасною. Посилаючись на сумний досвід російських народників, М. Драгоманов перестерігав В. Мальованого про цілком ймовірний провал друкарні, що призведе

до арештів і марної втрати громадівських сил. Тому він радив друкувати газету в Румунії, де були більш сприятливі для цього умови [20, с. 238, 239; 30, арк. 4 зв.-6].

Жоден номер планованої газети так і не було видано через арешти організаторів друкарні влітку 1879 р. Четвертого липня В. Мальованого разом з іншими ув'язненими відправлено до мценської пересильної в'язниці у розпорядження орловського генерал-губернатора для безстрокового поселення у Східному Сибіру [16, арк. 141, 144; 11, арк. 1-11; 17, арк. 109 зв., 117, 117 зв.].

Тож, основною формою участі В. Г. Мальованого в українському національному русі у 70-х роках ХІХ ст. було перебування у складі Одеської громади. Поділяючи ідеї «громадівського соціалізму», він був прихильником об'єднання зусиль та координації дій усіх опозиційних сил в боротьбі проти царизму. Цим пояснюється його активна співпраця з російськими революційними та ліберальними колами, українською політичною еміграцією.

Для політичного світогляду В. Мальованого характерним було органічне поєднання ідей національного і соціального демократизму, а в його практичній діяльності – національно-визвольної й соціальної боротьби, що в особливості було притаманне представникам радикально-демократичної течії у громадівському русі, прихильникам радикальних методів боротьби.

У той же час В. Мальованого в більшій мірі приваблював соціальний демократизм (або народоловство у вузькому розумінні цього слова), ніж національний демократизм (або українолюбство), а ухил до радикалізму зближував його з російським народництвом, соціальна революційність якого в процесі ідейної еволюції помножилася на політичний екстремізм.

Спроба В. Г. Мальованого перейти від пропаганди ідей «громадівського соціалізму» в обмеженому колі громадівців до агітації серед народу за допомогою нелегальної газети свідчить про те, що його діяльність наприкінці 70-х років ХІХ ст. набула більш радикального характеру і стала проявом поглиблення процесу розмежування радикально-демократичної і ліберально-демократичної течій в громадівському русі.

Активна, цілеспрямована громадсько-політична діяльність Володимира Мальованого сприяла зміцненню радикально-демократичної течії в громадівському русі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Світленко С. І. Народництво в Україні 60-80-х років ХІХ століття: Теоретичні проблеми джерелознавства та історії / С. І. Світленко. – Дніпропетровськ : Навчальна книга, 1999. – 240 с.
2. Козирев О. С. Постаць Володимира Мальованого у контексті історіографії / О. С. Козирев // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Вип. 14. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2003. – С. 31–38.
3. Козирев О. С. Постаць Володимира Мальованого у контексті джерелознавства / О. С. Козирев // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Т. 45. – Вип. 32. Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – С. 127–133.
4. Катренко А. Одеська громада 70–90-х років ХІХ ст. / Андрій Катренко // Київська Старовина. – 1998. – № 2. – С. 84–95.
5. Козирев О. С. Володимир Мальований : сторінки біографії / О. С. Козирев // Наукові праці: збірник. – Т. 10: Історичні науки. – Миколаїв : МФ НАУКМА, 2001. – С. 57–60.
6. Рябінін-Склярєвський О. З революційного українського руху 1870-х років (Одеська громада 1870-х років) / Олександр Рябінін-Склярєвський // Україна. – 1926. – Кн. 5. – С. 118–137.

7. Рудько М. П. Революційне народництво 70-х років XIX ст. і українські «громади» (Лист С. А. Подолинського про «українську соціально-демократичну партію») / М. П. Рудько // Український історичний журнал. – 1968. – № 9. – С. 126–134.
8. Овсяннико-Куликовський Д. Н. Литературно-критические работы [Текст] : [в 2 т.] / Д. Н. Овсяннико-Куликовський / сост., подгот. текста, примеч. И. Михайловой. – Т. 2 : Из «Истории русской интеллигенции»; «Воспоминания». – М., 1989. – 525 с.
9. Рябінін-Склярєвський О. З революційного українського руху 1870-х рр. в добу тимчасових генерал-губернаторів / Олександр Рябінін-Склярєвський // За сто літ: матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття / під ред. М. Грушевського. – К. : Держвидав України, 1927. – Кн. 1. – С. 154–165.
10. Ивановская П. С. Несколько слов об А. И. Желябове / П. С. Ивановская // Народовольцы: сб. статей и материалов, составл. участниками народовольческого движения / под ред. А. В. Якимовой-Диковской, М. Ф. Фроленко, М. И. Дрея [и др.]. – М. : Изд-во Всес. о-ва политкат. и ссыльнопос., 1931. – Вып. 13. – С. 20, 21.
11. Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – Ф. 109. – Оп. 230. – Спр. 3401.
12. Драгоманов М. П. К биографии А. И. Желябова / М. П. Драгоманов // Вольное слово. – Женева. – 1882. – № 39 – 40.
13. Заславский Д. М. П. Драгоманов: (К истории украинского национализма) / Д. Заславский. – М., 1934. – 240 с.
14. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІА України у м. Києві). – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 229. – Т. 1.
15. Рябінін-Склярєвський О. Революційна Одеса 1879 року / Олександр Рябінін-Склярєвський // Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН: секція соціально-історична – 1927. – Ч. 4-5. – С. 9–14.
16. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 385. – Оп. 1. – Спр. 135.
17. ДАРФ. – Ф. 109. – 3-я експ. – Оп. 164. – Спр. 271. – Ч. 1.
18. ДАРФ. – Ф. 1282. – Оп. 1. – Спр. 508.
19. Катренко А. М. Український національний рух XIX століття: навчальний посібник для студ. іст. фак.-тів / А. М. Катренко / М-во освіти України, Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Ч. 2. 60–90-ті роки XIX ст. – К. : 1999. – 189 с.
20. Козирев О. С. Європейські зв'язки українського народолюбця Володимира Мальованого Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті / Зб. наук. пр. / ред. кол.: С. І. Світленко (відп. ред.) [та ін.]. – Д. : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2006. – Вип. 4. – С. 237–246.
21. Франко О. Федір Кіндратович Вовк (1847-1918): дослідження, спогади, бібліографія: до 150-ліття з дня народження вченого / Оксана Франко / УВАН у США: джерела до новітньої історії України. – Т. 4 / ред. М. Антонович. – Нью-Йорк, 1997. – 237 с.
22. Архів Михайла Драгоманова. Листування Київської Старої громади з М. Драгомановим (1870-1895 рр.) / під ред. проф. Романа Смаль-Стоцького. – Варшава, 1938. – Т. 1. – 427 с.
23. Ганейзер Е. В. В. Лесевич – в письмах и воспоминаниях / Е. Ганейзер // Голос Минувшего. – 1914. – № 8. – С. 44 – 96.
24. Болдирев О. В. Одеська громада: історичний нарис про українське національне відродження в Одесі у 70-ті рр. XIX – початку XX ст. / О. В. Болдирев. – Одеса : Маяк, 1994. – 144 с.
25. Драгоманов М. Переписка М. Драгоманова з М. Павликом (1876-1895) : [У 7 т.] / М. Драгоманов, М. Павлик / зладив М. Павлик, видав д-р Лев Когут. – Чернівці, 1910. – Т. 3. – 520 с.
26. Франко І. Я. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Я. Франко / ред. кол. Є. П. Кирилюк [та ін.]. – К. : Наукова думка. – Т. 48 : Листи (1874-1885). – 1986. – 767 с.
27. ДАРФ. – Ф. 7026. – Оп. 1. – Спр. 5.
28. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України: відділ рукописів (ІР ВР). – Ф. 10. – Спр. 34887.
29. Ласло М. А. До питання про українсько-румунські зв'язки у другій половині XIX ст. / М. А. Ласло // Український історичний журнал. – 1962. – № 5. – С. 114–117.
30. ІР ВР. – Ф. 10. – Спр. 34887.

Рецензенти: д.і.н., проф. П. М. Тригуб;
к.і.н., доц. О. С. Морозова.

© Козирев О. С., 2012

Дата надходження статті до редколегії 07.11.2011 р.

КОЗИРЕВ Олег Сергійович (1959 р. н.). У 1981 р. закінчив історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту. Кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Лауреат обласної культурологічної премії імені М. М. Аркаса (1996 р.). Має 80 наукових праць, серед них 14 навчально-методичних посібників та підручників (11 – у співавторстві).

Коло наукових інтересів: народництво в Україні 60-80-х рр. XIX ст.